

En underlig lille krig

Et mordbrandforsøg paa Københavns red

Af Frits Hammer Kjølens

Dette er en ret ukendt lille beretning om en svensk løjtnants mislykkede forsøg på brandstiftelse af den russiske eskadre, som lå indefrosset på Københavns red i vinteren 1789. Var forsøget lykkedes, kunne det have fået katastrofale følger for hovedstaden. Kontreadmiral F. H. Kjølens skildrer det her som et eksempel på tidens politiske og militære stil.

I sommeren 1788 fandt en kuriøs episode sted i Sveriges historie. En finsk grænsevagt blev overfaldet af kosakker, hvilket foranledigede den svenske Kong Gustav III til omgående at åbne fjendtlighederne mod Rusland, hvad han var i stand til uden stændernes samtykke, da der nu forelå en angrebskrig. At de kosakuniformer, som de angribende ryttere anvendte, stammende fra Det kgl. svenske Teaters garderobe på Drottningholm Slot afslørede først senere, men kongen havde ved dette krigspuds skaffet sig den formelle ret til at åbne sin så stærkt ønskede krig mod Rusland.

Dette fik imidlertid Rusland til at stille krav til Danmark om militær støtte i henhold til Mageskifte-Traktaten af 1773 imellem Rusland og Danmark, og den danske regering måtte bide i det sure æble og lade et korps på 12.000 mand under kommando af Prins Karl af Hessen, en svoger til Christian 7., overskride den norsk-svenske grænse i september 1788 og rykke sydpå i Bohuslän, hvor det lykkedes ved Kvistrumbro at tage en svensk styrke på 800 mand til fange og uden kamp at besætte Strömstad, Uddevalla og Vänersborg.

Denne udvikling passede dog hverken England eller Preussen, hvorfor Danmarks udenrigsminister A. P. Bernstorff måtte forbyde korpset at angribe Gøteborg, hvortil Gustav III var ilet, og i stedet slutte en våbenstilstand med svenskerne, hvorpå man kunne marchere hjem til Norge igen, og i november sluttede denne underlige lille krig imellem Danmark og Sverige, der begyndte og endte i efteråret 1788 uden nogen krigserklæring eller fredsslutning, ja, end ikke medførte tilbagekaldelse af gesandter.

Krigen imellem Sverige og Rusland havde medført, at Katarina II af

Rusland sendte en flådestyrke under admiral v. Dessens kommando til Kattegat og Nordsøen for der at optræde imod Sverige, en flåde som, forenet med en dansk eskadre, skulle imødegå et eventuelt angreb på Danmark og Norge.

Russerne opererede imidlertid mere energisk i Kattegat og Sundet, end det var den danske regerings ønske, og da russerne i august 1788 sendte et landgangskorps i land om natten, nedbrændte og plyndrede det lille ubeskyttede fiskerleje Rå syd for Hålsingborg, vakte dette voldsom harme ikke alene i Sverige, men også i Danmark, så voldsom så danske kvinder ligefrem startede en indsamling til de nødstedte beboere. Kronprins Frederik gav det gode eksempel og skænkede selv 800 rigsdaler hertil og foranledigede, at russerne fik en henstilling om at afholde sig fra krigshandlinger i selve Øresund. Følgerne af denne besynderlige krig, som det danske monarki en kort tid modstræbende havde været indblandet i, var imidlertid ikke slut endnu og kunne have fået temmelig katastrofale følger for København.

Under den strenge vinter, som fulgte, lå en russisk eskadre på 6 store linieskibe og 1 fregat indefrosset på Københavns red, ligesom et russisk orlogsskib lå fast i isen imellem Hven og Sjælland. Dette medførte, at generalmajor J. Chr. Toll, en af Gustav III's nære militær-politiske rådgivere, blev sendt til Skåne for at organisere det derværende forsvar, hvor han af admiral, greve C. A. Ehrensvärd fik tilkommanderet et par yngre søofficerer fra Karlskrona, der skulle forsøge at ødelægge det russiske orlogsskib ved Hven, et foretagende der dog måtte opgives, da isen i Sundet var for svag til at bære artilleri.

Den ene af dem, den 30-årige Lars Benzelstierna¹, en patriotisk, men noget letsindig og excentrisk officer, der opbragt over ødelæggelserne ved Rå gerne ville ofre sit liv for sin konges sag, udpønsede derfor en meget dristig plan, som han med general Tolls velsignelse rejste til København med for at forelægge den for den derværende svenske »Ministre en second«, baron Gustav d'Albedyhll. Denne tog særdeles gæstfrit imod Benzelstierna, idet de var gode venner fra universitetsårene i Lund, hvor de havde boet sammen hos farbroderen, den senere biskop K. J. Benzelius i Strängnäs, hvis slægt blev adlet under navnet Benzelstierna.

Under sit ophold hos ministeren kunne Benzelstierna forelægge sin plan, som simpelthen gik ud på at stikke de på Københavns red liggende russiske orlogsskibe i brand. Albedyhll havde ganske vist tidligere selv

1. Lars Fredrik Benzelstierna fødtes 1759 i Lidköping, student i Lund 1772, volontør ved Södermanlands regiment 1779, fænrik 1780, fænrik i orlogsflåden 1786, løjtnant sammesteds 1788.

Forestilling af Nordbrænder = Anslaget,

der var fattet saavel imod den Kongelige Danste som den her liggende Rusiske Flaade, og skulde været udført, men blev uretlig opdaget, den 5 Martii 1789.

Den offentlige Beretning om dette foræfkelige Nordbrænder = Anslag.

En Svensk Baron, ved Navn Benzonsierna, som i nogen Tid havde opholdt sig i Kjøbenhavn, var Ophavsmanden til at foranstalte dette forfærdelige Forøgetende. For at faae det udført, kjøbte han af en Engelsk Skibskapitain, ved Navn O'Brien, et Briggskib, med hvilket denne forrige Kongs Høst var hjemkommen til Ostende med en particulare Kabotage fra Ostindien, og siden ankommen hertil for at indtage en Retourladning af Jern til Ostende; og dette var sket, desom Skibet ikke var fæstet ind paa Rejden. O'Brien skulde have 2000 Rdlr. for Skibet, som var ikke meer end 4000 Rdlr. værdt. Han blev og underkjøbt for 2000 Pund Sterling, (efter den nærværende Penge-Cours meer end 2000 Rdlr.) at indtage en Mængde Kom i Købe, og bestyrge Skibet ibyendigt og paa Dækket, samt alle Tougværket med Jerses, Vieg, Fingertøst, samt ved første Nordostvind, som nu er op, at stikke det i Brand, hvorved Nordbrænderne haalvde, ikke allene at faae et Rusiskt 100 Kanonskib, som laae tæt ved Briggen, tillige stukket i Brand, men endog at opbrænde alle de Rusiske Skibe, ja maaskee og den hele Danste Flaade: thi de vilde, at det forberedte Rusiske Skib havde mange Centner Krud inde. Skibskapitainen O'Brien havde og faaet Lovte om en Premie for hvert Skib som ved dette forøvedende Nordbrænderie blev opbrændt. Folkene paa det forøvedende Rusiske Osløgskib og paa de Danske Besindie-Færere faldt vel i Forundring, da O'Brien i den stærkeste klingende Frost lod sin sølste Brig tjære, og de loe ad dette Forøgetende, uden at fatte nogen Misstanke;

det skulde og neppe være blevet opdaget, hvad de havde i Sinde dermed, desom ikke O'Brien havde betroet hele Hemmeligheden til en af sine Venner her i Kjøbenhavn, som er hans Landmand, ved Navn Test. For ham aabenbarede han den Accord, han havde gjort med den fornævnte Svenske Baron, og lod ham see den Regel han havde faaet paa 2000 Pd. Sterl. Test søjede derpaa Samvittigheds Skrupel, og da han paa Forspørgsel om hans Ven O'Brien kunde være vis paa at faae de 2000 Pd. Sterling efter den Secunde Regel, han havde i Hænder, fik at vide, at disse Penge bleve ikke udbetalte, seend Prima Regelen blev præsenteret, som Udskædere havde beholdt: saa gik han hen og gav det an; hvorpaa han fik Ordre af Admiralen, at bringe O'Brien derhen tilstede. Men da denne af Svensken bidragne Skibs Capitain fik at høre, hans formene: Ven Test havde angivet ham, blev han saa oprørt, at han vilde have stukket ham ihjel, hvilket dog blev afværget, og O'Brien blev af Politimesteren arresteret. Den Svenske Baron havde taget sin Tilflugt til den Svenske Minister Ubedyl, fra hvem Pöbelen og i sær de Rusiske Matroser vilde adskillige gange have taget ham ud med Magt, desom det ikke ved Commandantens og Politimesterens sejede Ansøgninger var blevet afsværget; Men da Hr. von Ubedyl saae, at alt Haab var betaget den Svenske Baron at undsige: saa lod han Commandanten og Politimesteren afhente ham, og han sidder nu som en Fange i Kjøbenhavn i det saa kaldte Struenskes Bærelse. Der er nedsat en Commission til at holde Forhør i denne Sag. Men Hr. von Ubedyl er rejst hjerfra.

Guds Fødsel være her af Dannerfolket priiset.
Som vaaget Os her for Danmarks guldne Fred.
Den Værkeds Magt, hvis Haand greb til Nordbrænder-Riset,
Sik ei Fortov af Gud at sugte os dermed.

Erkend, o Fjendenskab, din Fjend! Tilbed din Vægt!
Du skaer, Leeds den Kvin, den Brand, dig var bestemt.
O Kjøbenhavn, fortal for de uslede Slægter,
Hvor naadig Gud dig er. Lad det et blive glemt!

Trykt og tilsket hos Christian Frederik Holm, i Store Njostgade No. 218.

Samtidigt flyveblad, som med et naivt træsnit viser situationen, da Benzelsierna overrækker O'Brien en veksel. Det kgl. Bibliotek.

ventileret en lignende tanke, men frygtede nu, at planen kunne hasardere Sveriges forhold til Danmark og frarådede derfor på det bestemteste denne brandstiftelse, hvorpå han sendte vennen tilbage til Skåne, kun medbringende et længere exposé om territorialretten i Øresund.

General Toll anbefalede derimod foretagendet varmt og lod planen sende til Stockholm, hvor Gustav III med sin smag både for det eventyrlige og dramatiske med begejstring bifaldt ideen og mente, at det ville være en betydelig gevinst for Sverige, om man på én gang kunne ødelægge både den russiske og danske flåde, »ty den danske flottan stryker väl med på köpet«, udtalte kongen. Pengene blev derefter bevilget til Benzeltiernas »entrepris«, som kongen krævede skulle behandles med den største »sekretess« for at forhindre, at kongemagten eller nogen anden overordnet svensk myndighed skulle blive kompromitteret.

Da Benzeltierna i februar kom tilbage til København efter også selv at have været i Stockholm, havde han en kongelig bemyndigelse med til den svenske konsul Gustmeyer om at udstede veksler på i alt 12.000 rdl., som Albedyhll derefter kunne overgive vennen uden i øvrigt selv at have modtaget nogensomhelst officiel instruktion om, hvad disse penge skulle anvendes til.

Atter velinstalleret i ministerens hjem kunne Benzeltierna nu arbejde på at realisere sine skumle planer og færdedes derfor rundt i de mindre københavnske værtshuse, hvor skippere og søfolk holdt til. Hans håb var dér at kunne træffe aftale om køb af et velegnet skib, som, lastet med eksplosive og brændbare materialer og derefter stukket i brand, kunne virke som »brander« og sprede ild og ødelæggelse på de omkringliggende store russiske orlogsskibe, der bygget af træ og med deres høje tjæremættede rejsninger, letfængelige sejl og talrige ladte kanoner ville være et godt bytte for ilden.

I Dybensgade hos en traktør Sheilds fik Benzeltierna den ønskede kontakt, idet en irsk skibsfører O'Brien viste sig villig til at sælge sin brig *Alexander*, der også lå indefrosset på reden. Efter delvis at være indviet i planerne forlangte skipperen 12.000 rdl. for sit skib, der kunne forhales tæt hen til det største russiske orlogsskib, og, når vinden var gunstig, stikkes i brand og antænde de russiske skibe. Ved Sheilds' medvirken blev *Alexander* derpå lastet med store kvanta tjære, beg, krudt og fade med rom, ligesom takkelagen til almindelig forbavelse for andre søfolk midt om vinteren blev »lapsalvet«, d. v. s. smurt godt ind i tjære og beg, samtidig med at krudt blev spredt rundt på dækket, så det ved en eksplosion ville forhindre folk i at komme ombord for at slukke ilden.

Briggen, der lå i en våge i isen, blev forhalet så tæt hen til russerne som muligt, og nu ventede man på gunstig vind for derefter at invitere de russiske søofficerer ombord til et vældigt drikkegilde med den skumle bagtanke at sætte ild på skibet, når de var så berusede, at de var ude af stand til at deltage i slukningsarbejdet. I sidste øjeblik gjorde O'Brien dog ophævelser og krævede en forhøjelse af købesummen for skibet, og nødtvunget måtte Benzelstierna love ham en præmie på 5.000 specier for hver russisk tredækker og 3.000 specier for hver todækker, der blev ødelagt.

Alt var nu tilrettelagt, så planen kunne realiseres; *Alexander* blev fortøjet med svære ankre i isen knap en snes favne fra et stort 74-kanonskib lastet med 38.000 pund krudt, således at hele den russiske eskadre, samt den danske fregat *Alsen*, der alle lå tæt ved hinanden, utvivlsomt ville være blevet stukket i brand og eksploderet. Ifølge en senere erklæring afgivet til højesteret af en kommission bestående af professorerne Kratzenstein og Krebs fra Københavns universitet ville dette sandsynligvis have medført, at ikke alene Nyholm og Toldboden, men også en stor del af hele residensstaden ville være blevet offer for ilden.

Hele den morderiske plan blev dog lykkeligvis ved et tilfælde og i sidste øjeblik afværget, idet O'Brien var begyndt at tvivle på de vekslers gyldighed, som han havde modtaget, og i den anledning rådførte sig med en købmand i byen ved navn Laurentius Tauffe. Denne erklærede dem for værdiløse – hvad de i øvrigt slet ikke var – og da han i samtalens løb fik oplyst den store sum, som O'Brien havde modtaget for sit skib, der højst var 2.000 rdl. værd, og desuden fik ham til at røbe noget om, hvad skibet skulle anvendes til, fattede han mistanke og gik den 28. februar 1789, dagen inden aktionens iværksættelse til søkrigsprocureur Haagen. Sammen med generalauditeur Nørregaard opsøgte de i største hast viceadmiral de Fontenay, som omgående lod O'Brien hente til et natligt forhør.

Efter at have tilstået alt blev han arresteret og den svenske løjtnant eftersøgt, som imidlertid havde søgt beskyttelse hos Albedyhl. Da ministeren frygtede for selv at blive kompromitteret, og den svenske ambassadør², friherre Sprengtporten, rent ud nægtede at modtage den eftersøgte

2. Gustav III, som personlig var fjendtlig stemt over for Danmark, og hvis yndlingsplan var at erhverve Norge, skiftede dog ofte taktik over for Danmark. Således foreslog han som en venlig gestus, at der udveksledes ambassadører fremfor gesandter imellem Sverige og Danmark, hvilket Bernstorff af hensyn til andre magter stillede sig ret køligt over for, men Sprengtporten blev dog som akkrediteret svensk ambassadør sendt til København i 1787. Samme år aflagde kongen et uanmeldt charmebesøg på Christiansborg, hvor han nær havde skræmt livet af den sindssyge Christian VII, men formålet med dette besøg var at sikre sig Danmark-Norges velvilje mod Rusland.

i ambassaden, forsøgte Albedyhll i sine store anstrengelser for at redde Benzeltierna at overtale den portugisiske legationssekretær til i sin vogn at tage løjtnanten med til Helsingør, forklædt som hans lakaj, hvilket dog mislykkedes.

Rygtet om brandstiftelsesforsøget spredtes hurtigt i København, hvor det også hed sig, at politiet havde fundet brændbare sager seks forskellige steder i byen, og en ophidset menneskemængde samledes til et larmende opløb foran Albedyhlls hus, hvor man formodede Benzeltierna opholdt sig. Da rygtet også gik, at russiske matroser ville storme huset og bortføre synderen, besluttede denne frivilligt at overgive sig, stolende på, at den svenske regering ville hjælpe ham ud af kniben. Han meldte sig derfor den 5. marts skriftligt til kommandanten i Kastellet, generalmajor baron v. Haxthausen, der lod ham indsætte i statsfængslet, i øvrigt i samme celle, hvor Struensee tidligere havde siddet.

Den danske regering underrettede derpå Rusland om affæren, og den russiske gesandt erklærede ikke at ville møde ved hoffet, så længe han dér kunne risikere at træffe Albedyhll, ligesom det forlød, at russiske søofficerer påtænkte offentlig at forulempe den svenske diplomat. Bernstorff tilrådede ham derfor snarest at rejse bort fra hovedstaden for en tid, indtil den russiske eskadre var afsejlet. Stemningen var så ophidset, at da Albedyhll kort efter fulgte rådet og forlod København for at afsejle til Skåne fra Helsingør, fulgte en hujende og pibende folkehob ham til skibet.

Da Gustav III erfarede dette, krævede han, at Albedyhll straks skulle returnere til København for at undgå rygtet om, at kongen eller andre svenske myndigheder stod bag komplottet, og ministeren måtte derfor vende tilbage, for derefter officielt at blive rappeleret den 20. april og hermed forlod Danmark for stedse. Den svigefulde konge slog derefter totalt hånden af Albedyhll, som ikke blev anvendt mere som diplomat; han døde som en skuffet og bitter mand, men opnåede dog forinden nogen oprejsning efter attentatet på Gustav III på maskeballet i Stockholms operahus 1792.

Den 14. marts 1789 blev en kongelig kommission nedsat i København, bestående af fire ansete jurister og søofficeren Lorentz Fisker. Efter næsten daglige forhør, hvor Benzeltierna tilstod alt, lød den knusende dom, afsagt den 17. november samme år: Delinkventerne Lars Benzeltierna og William O'Brien bør have forbrudt ære, liv og gods, den højre hånd af dem levende afhugges, kroppen parteres og lægges på stejle og hjul, samt deres hoveder tillige med hænderne sættes på stage. Thomas Sheilds bør hensættes til arbejde i jern i Københavns fæstning

sin livstid . . . Sagen indankedes derefter for højesteret, som den 24. december 1789 dømte, at Lars Benzelstierna skulle have sit liv forbrudt, medens O'Brien og Sheilds skulle arbejde i jern i Københavns fæstning på livstid.

På Cancelliets senere forestilling, og efter at kejserinden af Rusland havde meddelt, at hun ikke ønskede nogen blodsudgydelse i denne sag, bestemte kongen den 5. marts 1790, at Benzelstierna blev benådet med livet, men skulle hensættes under sikker bevogtning for livstid på fæstningen Munkholmen ved Trondhjem, medens Sheilds på grund af sygdom foreløbig blev indsat i Københavns tugthus. Uvist af hvilken årsag kom Benzelstierna dog aldrig til Norge, men forblev i Kastellet, indtil han og hans medskyldige den 24. oktober 1796 blev frigivet efter 7 års og 8 måneders fængselstid og bragt til Malmø på et tidspunkt, da den danske regering ønskede et så godt forhold som muligt til Sveriges nye konge, Gustav IV Adolf, der i efteråret 1796 havde overtaget regeringen.

Under Benzelstiernas indespærring i Kastellet fik ingen tilladelse til at besøge ham, og kun i én time daglig havde han lov til at spadserere på volden under streng bevogtning, men ellers fordrev han tiden ved et drejelad, som kommandanten havde skaffet ham. Som kuriosum kan nævnes, at general v. Haxthausen i én af sine indberetninger om fangen rapporterer, at svenskeren efter hans opfattelse måtte have fået en meget slet opdragelse, idet »han den hele dag skrår eller ryger tobak og blot to gange i sin fængselstid har forlangt vand til at vaske sine hænder i; man derfor må frygte, at det ser lige så sort ud med hans sjæl, hans moral og religion . . .,« tilføjede kommandanten filosofisk.

Ved hjemkomsten til Sverige kom Benzelstierna atter i den svenske marine, men fik sin afsked i 1798 uden advancement, men med løfte om ansættelse ved lodsvæsenet, et løfte som dog ikke blev indfriet, og han døde glemt af sin samtid i 1808. O'Brien og Sheilds blev i al stilhed bragt ombord på skibe, der skulle på langfart til fremmede lande.

Således fik alle de implicerede hovedpersoner en trist og mindre glørværdig afslutning på deres løbebane, men København blev lykkeligvis forskånet for en uoverskuelig katastrofe.

Litteraturfortegnelse og kilder:

- »Tidskrift for Søværnet«, 1847. Pag. 285–314: »Historisk Fremstilling af det Benzelstiernske Complot, at opbrænde de ved København i Vinteren 1789 liggende indefrosne russiske Orlogsmænd«. Meddelt af Commandeur – Capitain H. Fisker.
- »Illustreret Tidende«, 1888. Nr. 21, pag. 256–258 og nr. 22, pag. 268.

sin livstid . . . Sagen indankedes derefter for højesteret, som den 24. december 1789 dømte, at Lars Benzelstierna skulle have sit liv forbrudt, medens O'Brien og Sheilds skulle arbejde i jern i Københavns fæstning på livstid.

På Cancelliets senere forestilling, og efter at kejserinden af Rusland havde meddelt, at hun ikke ønskede nogen blodsudgydelse i denne sag, bestemte kongen den 5. marts 1790, at Benzelstierna blev benådet med livet, men skulle hensættes under sikker bevogtning for livstid på fæstningen Munkholmen ved Trondhjem, medens Sheilds på grund af sygdom foreløbig blev indsat i Københavns tugthus. Uvist af hvilken årsag kom Benzelstierna dog aldrig til Norge, men forblev i Kastelet, indtil han og hans medskyldige den 24. oktober 1796 blev frigivet efter 7 års og 8 måneders fængselstid og bragt til Malmø på et tidspunkt, da den danske regering ønskede et så godt forhold som muligt til Sveriges nye konge, Gustav IV Adolf, der i efteråret 1796 havde overtaget regeringen.

Under Benzelstiernas indespærring i Kastelet fik ingen tilladelse til at besøge ham, og kun i én time daglig havde han lov til at spadserere på volden under streng bevogtning, men ellers fordrev han tiden ved et drejelad, som kommandanten havde skaffet ham. Som kuriosum kan nævnes, at general v. Haxthausen i én af sine indberetninger om fangen rapporterer, at svenskeren efter hans opfattelse måtte have fået en meget slet opdragelse, idet »han den hele dag skrår eller ryger tobak og blot to gange i sin fængselstid har forlangt vand til at vaske sine hænder i; man derfor må frygte, at det ser lige så sort ud med hans sjæl, hans moral og religion . . .,« tilføjede kommandanten filosofisk.

Ved hjemkomsten til Sverige kom Benzelstierna atter i den svenske marine, men fik sin afsked i 1798 uden advancement, men med løfte om ansættelse ved lodsvæsenet, et løfte som dog ikke blev indfriet, og han døde glemt af sin samtid i 1808. O'Brien og Sheilds blev i al stilhed bragt ombord på skibe, der skulle på langfart til fremmede lande.

Således fik alle de implicerede hovedpersoner en trist og mindre glørværdig afslutning på deres løbebane, men København blev lykkeligvis forskånet for en uoverskuelig katastrofe.

Litteraturfortegnelse og kilder:

- »Tidskrift for Søværnet«, 1847. Pag. 285–314: »Historisk Fremstilling af det Benzelstiernske Complot, at opbrænde de ved København i Vinteren 1789 liggende indefrosne russiske Orlogsmænd«. Meddelt af Commandeur – Capitain H. Fisker.
- »Illustreret Tidende«, 1888. Nr. 21, pag. 256–258 og nr. 22, pag. 268.

- »Løjtnant Benzelstierna. Brandstiftelsesforsøg paa Københavns Red i Februar 1789« af Premierløjtnant Chr. Blangstrup.
- »Historisk Tidsskrift«, Stockholm 1899. 19. årgang, pag. 91–108. »Gustaf III och Benzelstjernas plan mot ryska flottan 1789« af Lydia Wahlström.
- »Danmarks Historie«, bind 10, Politikens forlag 1964, pag. 161–178.
- »Svensk Biografisk Leksikon«, 3. Bandet, Stockholm 1922, pag. 308–309, 17 Bandet, Stockholm 1967.
- »Svenska Män och Kvinnor«, Stockholm 1942. 1, pag. 219 »Benzelstierna«. Stockholm 1944. 2, m.fl.